

בדין נטילת ידים והנוסתעף

מאת הרב אהרן יצחק זסלנסקי

א.

3) לגבי חולין מביא הרמב"ם בפ"ו מה" ברכות ה' יא: „כל האוכל הפת שמברכין עליו המוציא צריך נט"י כו", ואח"כ בה' ב': „כל הנוטל ידיו בין לאכילה כו' מברך אקב"ו ענט"י, שזו מצות חכמים שנצטוונו מן התורה לשמוע. מהן שנאמר על פי התורה אשר יורוך; ואין כאן זכר לתקנה או גזירה של שלמה ולא של בית דינו, וכן בש"ע או"ח סי' קנח לא בפנים. ולא בנר"כ, מוזכר כלל בזה איזו שייכות ל- תקנת שלמה.

4) ולולא דמסתפינא הייתי אומר שזו שגגת הדפוס, וצ"ל כמו שה"חיי אדם" מזכיר את ענין תק"ח לנט"י לתרומה מזכיר גם „תקנת שלמה" לענין קדשים, ומה שלא מביא „טבילה", כ"א „נטילה" סמך אלישנא דגמרא, „עירובין ונטילת ידים" ואולי הפירוש של „נטילה" יכול להיות גם „טבילה", אם אמנם יש הרוצים לומר דלישנא דנטילה הוא משום „נטילא", אבל ד' הרשב"א סי' קנ"ז היא שאנה אומרים „על נטילת לולב ואין אומרים — על לקיחת לולב — כלשון הכתוב „ולקחתם לכם" משום שאין להקפיד בלשון הברכות ונאמרות בכל לשון, ועיקר ההקפדה שתהיה בטופס ה- ברכה הוראות ענין המצוה, משום כך אולי י"ל שהכוונה „נטילה" היא אטבילה.

ביותר יש להבהיר את זה, לפי מה שמובא בש"ע או"ח סי' קנט סעיף כ', „המטביל ידיו אינו מברך על טבילת ידים אלא על נטילת ידים" (וזהו דעת הרשב"א) והט"ז מבאר: „ה-

1) ה"חיי אדם" בה' „נטילת ידים" — כלל לו — מביא שנטילת ידים תיקן שלמה, והר דבר מתמיה, ולולא דבריו הייתי מרשה לעצמי לומר שזה לא נכון: שלמה תיקן טבילה (לא נטילה) לקדשים, ובגזירת י"ח דבר גזרו את- רומה, ואח"כ תיקנו חכמים נטילת ידים לחור ליך בנהמא (חגיגה יח) וז"ל הגמרא בשבת יד ט"ו... ואכתי שלמה גזר דאמר רב יהודה אמר שמואל בשעה שתיקן שלמה ערובין ונטילת ידים יצתה בת קול ואמרה בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר, אתא שלמה וגזר לקדשים ואתו אינהו וגזור אף לתרומה, ואם כן אין גזירת שלמה לנטילת ידים לא לתרומה ולא לחולין וכן מביא הרמב"ם בפ"ח מה' אבות הטומאות ה"ח: „שלמה המלך ובית דינו גזרו על כל הידים שיהיו שניות ואף על פי שלא ידע בודאי שנטמאו, מפני שהידים עסקניות, ולא גזר שלמה על הידים אלא לקדש, ואח"כ גזרו חכמים שאמרו אף לתרומה כלו.

כן יש להבין דמה שאמרו בגמ' שתיקן שלמה נט"י זהו רק אשיגרת לשון, כי לקדש מטבילין, כלשון המשנה בחגיגה י"ח וכלשון הרמב"ם בה' אבות הטומאות פ"ו ה"ז.

2) לגבי תרומה, מביא הרמב"ם בפ"א מה' תרומות ה"ז: „כל האוכל תרומה אפילו פירות צריך נט"י כו", — לפי המקור בחגיגה יח, — ואין זה נוגע לתקנת שלמה.

ספק שאחד מטעמי התנגדותו לברכה זו, הוא לפי שלא נזכרה בחז"ל, כן י"ל עוד שזהו הטעם אליבא דהרמב"ם למה אין מברכין על נתינת תרומה, וכן מובא בשו"ע אה"ע, בסוף סדר חליצה — נוסח ברכה ומסיים, ויש לאומרו בלי הזכרת שם ומלכות" וכ' ע"ז הגר"א זצ"ל בביאורו: — „ויש וכו' — „שלא נזכרה בגמ' וערא"ש סוף בכורות ה' פדיון בכור סי' א' — וזוהי כוונת הט"ז שהזכרנו לעיל „שלא מצינו בחז"ל ברכה על טבילת ידים אלא דוקא על נטילת ידים“.

(5) בכ"ז הדרנא בי „ואין מזחיחין“ אפילו לת"ח רגיל, קל והומר הגאון בעל „חיי אדם“ מהפוסקים האחרונים הכי גדולים, ולא בנקל יש לומר שזוהי טעות דפוס, אבל בכלל הלכה זו מעוממת היא וקשה לפענחה:

(א) במס' שבת — טו — על דברי הגמ' „שתיקן שלמה ערובין ונטילת ידים — מציין רש"י רק ערובין „אזנים להוצאת שבת שאסור להוציא מרשותו לרשות חבירו אע"פ ששניהם רח"י, ואילו אנטילת ידים לא מביא רש"י כלום, כמ"כ להלן אהא דהגמ' מביאה „שלמה גזר לקדשים כו" — לא מביא רש"י כלום, המהרש"א שם מביא: „... על תיקון נט"י שהוא גדר לסרך תרומה ולפי שיש המזולולין בנט"י כמ"ש ב"כמה דוכתי ע"כ אמר ואשיבה תורפי דבר“.

(ב) במס' עירובין כא מביא רש"י: ידים — „נטילת ידים לעשות סייג לטהרות“ (זה לא קדשים) המהרש"א שם מביא „מפורש בפ"ק דשבת“.

(ג) מתוך כל הפקעת הזאת, אולי מתוך הדוחק יש להתיר ולפענח כדלהלן: לשי' רש"י עשה שלמה שני דברים: גזירה ותקנה, גזר טומאה לקדשים, דבעינן דוקא „טבילה“, ויחד עם זה, אע"פ שלא גזר אף אתרומה (כלשון הרמב"ם הנ"ל) שי' רש"י היא שנהי דשלמה לא גזר אתרומה, מכל מקום משום

טעם שא"ל על טבילת ידים דהיכן צונו על טבילת ידים, אבל על נטילת ידיו צונו, דיש בכלל מאתים מנה כד' הרשב"א ב"בית יוסף“. אגב יש להסביר את דברי הט"ז הנ"ל, על יסוד שהסברתי את דברי הרמב"ם בפ"א מה' ברכות ה"ב, (הובא בספרי „קובץ על יד" — כרך ב — עמודים ער"עה) „וכל מצות עשה שבין אדם למקום מברך עליה קודם עשייתה“, והבאתי שם בתוך הדברים כדלהלן: „...הגדרה זו מיוסדת בעיקרה על הכלל המובא ברא"ש פ"ק דקדושין ובש"ג שם, וברא"ש שלהי בכור רות: „שלא מצינו שמברכין שום ברכה שלא נזכרה במשנה או בתוספתא או בגמרא, כי אחרי רבינא ורב אשי לא מצינו שנתחדשה ברכה“. והרמב"ם אינו מונה ברכה שלא נזכרה בחז"ל ובהיות שלא מצינו בחז"ל תיקון ברכה מיוחדת על מצות שבין אדם לחבירו קבע את הכלל של — מצות שבין אדם למקום —, אבל לקושטא דמילתא לא כל המצוות שבין אדם למקום טעונות ברכה לדעת הרמב"ם, אלא דוקא אלה שנוסחת הברכה שלהן נזכרה בחז"ל כפי שיש לדייק, שהרמב"ם אינו מביא ברכה להפרשת ביכורים, ולא לוודוי מעשר וברכת הפרשת תרו"מ מזכיר שתי פעמים, פעם בה' ברכות ופעם בה' תרומות והטעם הוא, לפי שברכת הפרשת תרו"מ נזכרה בתוספתא ובר' ירושלמי, ולהפרשת ביכורים וויזוי מעשר לא נזכרה ברכה בשום מקום בחז"ל (אמנם הרש"י ב"ץ ב"זוהר הרקיע" — עשין קנו — מביא לענין הפרשת ביכורים „וכמדונה שצריך לברך על הפרשת“).

ויש להביא קצת סיעתא להנ"ל שהרמב"ם סובר אותו הכלל, שלא לברך ברכה שלא נזכרה בה"ל, כי האחרונים תמהים על הרא"ש שאם לפי שיטתו שלא לברך ברכה שלא נזכרה בחז"ל, למה מביא הרא"ש בעצמו נוסחת ברכת בתולים — והנה הרמב"ם בתשובותיו — תשו' כד מביא: „אמנם ברכה כזאת הנק' ראת „ברכת בתולים“ הרי זו ברכה לבטלה בלא ספק כו' לא ידעתי למה יסדוה“, ואין

הנ"ל: „ואח"כ גזרו חכמים שאחריו אף לת-
דומה, ולפיכך צריך נטילת ידים לתרומה ואם
נגע קודם שיטול ידיו פסולה“.
אבל נטילת ידים לחולין המובאה בחגיגה
יח היא כבר תקנה לענין אכילה.

ב.

כבוד חכמים

מצות כבוד ומורא תלמידי חכמים אם זו
מצוה אחת או שתי מצוות?

א) הרשב"ג בספר „האזהרות“ מונה זה
לשתי מצוות נפרדות:

(1) באות כ"ג מביא „היה לשב עניו לשכלו
ולשניו, ותקום מפניו ופניו נהדרים“, וכפי
פירוש הגאון האדר"ת זצ"ל — מובא ב„סיני“
תש"ח — כסלו תש"ח — זה כולל יניק וחכים
גם זקן אשמאי „לשכלו ולשניו“ ואם כן יש
בזה מצוה של כבוד חכמים.

(2) באות ל"א מביא: „ויראת מקדש חכמים
עם הורים“ מונה בזה „יראת חכמים“, וכפי
דמביא רשב"ץ ב„זוהר הרקיע“, את הדרשה
„את ד' אלקיך תירא — לרבות תלמידי חכ-
מים“.

ב) רב סעדיה גאון אינו מונה, מורא חכ-
מים, למצוה מיוחדת כמו"כ הרמב"ם בסה"מ
כולל את מורא החכמים בתוך מצות הכיבוד,
ובסוף המצוה ס"ט, מצות כבוד החכמים, מביא
לענין מורא: „וזה כלו לקוח בראיה מהיות
הכתוב מצוה לכבד את האבות והחכמים כמו
שהתבאר במקומות רבים מהתלמוד לא שהיה
מצוה בפני עצמה והבן זה“.

ג) הרשב"ץ ב„זוהר הרקיע“ אות לא, מביא
כי ד' הרמב"ם, שכבוד חכמים הוא דרבנן, „לפי
שזאת הדרשה יצאה מריבוי — את — וסובר
הרז"ל שכל שבא בדרשה כעין זאת אינו אלא

תוספת זהירות תיקן (לא גזר) נטילת ידים
משום סרך טהרות ותרומה, אבל דעת הר"ם
היא אחרת וכפי שמביא בעירובין כא. ב:
„בשעה שתיקן שלמה עירובין גזר טומאה על
הידיים כדמפרש בתהילת שבת יצתה בת קול
זאמרה לו בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני
ואומר חכם בני שמח לבי ואשיבה חורפי
דבר, הרי מפורש מביא הר"ם הגירסא „תקנה
לעירובין וגזירה לטומאת ידים“, אבל לא תקנה
לנטילת ידים, ויש לומר דגם הרמב"ם גריס כן
בגמרא, אבל כאמור, לשי' רש"י יש מקום
לדברי „חיי אדם“ הנ"ל.

6) ומענין לענין באותו ענין בספרי פ
קורה — פסקא קטז מובא: „עבודת מתנה
אתן את כהונתכם, לעשות אכילת קדשים בר-
גבולים כעבודת מקדש במקדש, מה עבודת מקדש
מקדש ידיו ואח"כ עובד אף אכילת קדשים
בגבולין מקדש ידיו ואח"כ אוכל וכו', אי מה
קתלן ידיו ורגליו אף אכילת קדשים בגבולים
ידיו ורגליו, אמרת מקום שצריך ידיו ורגליו
מקדש ידיו ורגליו, מקום שאין צריך אלא
ידיו אינו מקדש אלא ידיו, נמצינו למדים
בטילת ידים מן התורה“.

כמעט בנוסח זה מובא ב„ספרי זוטא“ -
פ' קורה — (מדברים בענין זה הרב הגאון ר'
אפרים זאב גרבוז זצ"ל בבאור „לספרי זוטא“,
ויבדל לחיים טובים ארוכים ידידי הרב הגאון
הרב ר' בצלאל זולטי שליט"א בקונטרס „גנזי
הספרי“ סי' ד) אבל זה כמעט ברור ומפורש
(וביותר לפי הסברת הגאונים הנ"ל) שנטילת
ידים לקדשים ותרומה הוי מן התורה — לא
משום חשש טומאה, אלא משום קדושת אכילת
קדשים ותרומה שנתנו לכהנים לאכול בקדושה
ותקנת שלמה לטבילה לקדשים זהו משום זה-
רות ממגע קדשים, ואח"כ באו תקנו י"ח דבר
„לתרומה“ כלומר משום סרך תרומה לטהרות
— הוה אומר לענין מגע — (אבל לענין אכילת
תרומה יש חיוב נטילת ידים מן התורה כמי
בואר לעיל) וזהו שמסיים הרמב"ם בהלכה

מפורש „הוי זה מוראת הרב“, ובע"כ יש לומר לפי"ז דמורא משמעו מורא של שלילה „לא יושב במקומו“, ולא משמע כן מד' הגמ' קדרה שין, גם פשטא דקרא של „והדרת“ אינו אומר כן, והא דהמדרש אומר שם, אמרה תורה והדרת שלא יעמוד במקומו, הכוונה אסיפא דקרא והדרת כו' ויראת מאלקיך, כמו ד' מביא המדרש להלן: „כשהוא אומר מפני שיבה תקום ויראת כו' הוי זה מוראת הרב“, הכוונה אסיפא „ויראת“, ה"ה מה שאומר המדרש לעיל „והדרת“, הכונה אסיפא דקרא „ויראת“ (ישנם כמה פעמים בחז"ל דמביאים אתחלתא דקרא וכונתם אסיפא דקרא).

(3) כסניף לזה יש לדייק מד' רש"י עה"ת בפ' בשלח עה"פ „נורא תהלות“ (לקוח כנראה מדרשת חז"ל שלא ידוע לנו), וראוי מלהגיד תהלותיו פן ימעטו כמ"ש — לך דומיה תהלה — משמע מזה כי „נורא ומורא“, הכונה — שלילה — (והא דמובא בתו"כ על הפסוק „והדרת“, ומובא גם ברש"י בחומש, „איזהו הידור לא יושב במקומו“, הכוונה — איזהו מורא — כסיפא דקרא.

(ה) פרטי החילוקים בין חיובי כבוד וחיובי מורא אצל חכמים: כפי הנראה מד' הרמב"ם וגם מד' הש"ע, חיוב מורא הוא רק מתלמיד לרב אבל כבוד מוטל לכבוד כל תלמיד חכם.

(1) הרמב"ם בסה"מ מצוה רט: „דע שיש כבוד התלמיד לרבו יש בו תוספת גדולה על הכבוד שהוא מחויב לחכם ויתחייב לו עם הכבוד המורא כי הם כבר ביארו שחק רבו עליו (יותר גדול) מחק אביו שחייבו הכתוב לכבודו ולירא ממנו“.

(2) הרמב"ם בחיבורו ריש פ"ה מה' ת"ת: „כשם שאדם מצווה בכבוד אביו ויראתו, כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו יותר מאביו“, ובפרק ו מביא: „כל תלמיד חכם מצווה להדרו אע"פ שאינו רבו כו'“, ואילו „מורא“ לא קחשיב.

מדרבגון (ויעוין בזה"ר בביאור שרשיו של רמב"ם שורש ב').

ולענ"ד נראה להוסיף טעם למה כללו הר' פוסקים הנ"ל מורא בכלל כבוד דאף אי נימא כשי' הרמב"ן „שכל הדרשות כלן דבר תורה הן, אלא אם כן יאמרו עליהן כפי' מדרבגון וקרא אסמכתא בעלמא, או שהענין נראה מתוכו שהוא אסמכתא, בכ"ז הלא ידוע שיש נפקותא לכמה ענינים בין דבר המפורש בתורה לבין דבר דאתיא מדרשה, כד' הר"ן בנדרים ח, א. „דכל מידי דאתיא מדרשה כיון דליתיה מפורש בקרא בהדיא שבעה חלה עליו“ וכפי שמובא ברמ"א בה' עשי"ת בשם בעל העיטור לענין מוטב שיהיו שוגגין כו', וא"כ מכיון דמורא ת"ח נכלל בפסוק אחד עם כבוד, כדמפורש בקרא „והדרת פני זקן ויראת מאלקיך“, והגמ' בקדושין לג מבארת: „מורא זו איני יודע מהו, כשהוא אומר „ויראת מאלקיך הרי מורא זו קימה“ וקצת יותר מרווח ומבואר מובא ברש"י חגיגה ה, א. „ותניא במס' קדושין מורא זו איני יודע מהו כשהוא אומר והדרת פני זקן ויראת מאלקיך הוי אומר מורא זו כבוד חכ' מים“, וכדמפורש ביותר במד"ר בהעלותך: „מורא זו איני יודע מהו כשהוא אומר מפני שיבה תקום ויראת מאלקיך הוי זו מוראת הרב“ יעוין ב„שערי תשובה“ לרבינו יונה שער שלישי.

יוצא מזה שהפסוק של „כבוד חכמים“ כולל גם מורא משום כך לא מונה כבוד ומורא לשתי מצוות.

(ד) על יסוד זה שפיר מביא הגר"א זצ"ל ביו"ד סי' רמב סעיף יז למקור אהא דמביא — לא יושב במקומו — את ד' המד"ר פ' בהעלותך ולא מביא את הגמ'.

(1) מפני שבמדרש מביא מפורש לגבי ת"ח „לא יושב במקומו“.

(2) לפי שמד' הגמ' אולי יש מקום לטעות כי „ויראת קאי אכבוד, ובמד"ר הנ"ל איתא

לפי זְהִנְרָאָה מקורו מהמשך ד' המד"ר בהעלותך המובא לעיל שממשיך שם ואומר: „וְחַיִּיב לְהַקְדִּימוּ לְכָל אָדָם כּוֹי וּלְנַהֵג בּוֹ מוֹרָא וְכַבּוּד שְׁנֵאמַר אֵת ד' אֲלֵקִיךָ תִּירָא וְתַנִּיא אֵת לְרַבּוֹת בְּעֵלֵי תוֹרָה שְׁאִין לָךְ מְדָה אַחֲרַת כִּיּוּצָא בַּהּ”.

ו) יש למצא הבדלי מקורות בין כבוד חכמים לבין כבוד רבו:

א) בירושלמי ערובין פ"ה ה"א: „מכאן כל המקביל פני רבו כאילו מקבל פני שכינה”.

ב) במכילתא פ' יתרו: „מלמד שכל המקבל פני חכמים כאילו מקבל פני שכינה”.

3) בש"ע יו"ד סי' רמב — רמג — רמ"ד, משמע מפורש מורא הוא רק בכבוד רבו ולא בכבוד תלמיד חכם סתם.

4) מד' התו' בב"ק מא ד"ה — לרבות תלמידי חכמים — ג"כ משמע כי מורא הוא רק מתלמיד לרב, אלא מוסיף גם „רב מופלג דהוי כעין רבו”.

5) הבאתי לעיל את ד' הרשב"ץ בזה"ר על „אזהרות רשב"ג, אות לא, דחשיב „מורא חכמים” למצוה דהמקור הוא מדרשה של „את ד' אלקיך תירא לרבות תלמידי חכמים (דלא כד' התוס' בב"ק מא הנ"ל).

ילמדנו רבינו, כמה מתנות נבראו בעולם. כך שנו רבותינו: שלשה מתנות ברא הקב"ה בעולם: חכמה וגבורה ועושר. זכה אדם לאחד מהן נוטל חמדון כל העולם. זכה בחכמה זכה בכל. זכה בגבורה זכה בכל. זכה באשר זכה בכל. אימתי? בזמן שהן מתנות שמים ובאות מכח הגבורה של הקב"ה, אבל גבורתו ועושרו של אדם אינה כלום, שכן אמר שלמה (קהלת ט') שבתי וראיתי תחת השמש וגו'.

(תנחומא, מטות ה')